

УДК 159.923.2-053.5

ЮЛІЯ КАЛЮЖНА

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ПІДЛІТКІВ ТА СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядається проблема розвитку пізнавальних інтересів шкільної молоді у контексті її вікового розвитку з урахуванням структури пізнавальної мотивації у цілому. Аналізуються результати емпіричного дослідження структури інтересів учнівської молоді, їх взаємозв'язку з навчальною мотивацією та окреслюються методичні засоби розвитку прагнення до засвоєння знань у підлітковому та старшому шкільному віці.

***Ключові слова:** особистість, потреби, мотивація, пізнавальний інтерес, структура інтересів, методичні засоби розвитку інтересів, активні методи навчання*

Постановка проблеми. В умовах зростаючого оновлення суспільства і переходу до ринкових відносин у сфері зайнятості реалізуватися нині може, насамперед, людина, яка швидко перебудовує своє мислення, оволодіває знаннями з суміжних галузей наук, здатна проявляти творчий підхід до діяльності. Така поведінка, безумовно, неможлива без розвитку широкого комплексу пізнавальних інтересів особистості, який забезпечив би її активну життєву позицію у контексті уявлень про цілісну картину світу та місце людини у ній. Особливої актуальності ця проблема набуває у підлітковому та старшому шкільному віці, коли відбуваються складні процеси особистісного зростання, які є запорукою подальшої самореалізації людини на життєвому шляху.

У психолого-педагогічній літературі широко представлені дослідження мотиваційних чинників навчання та поведінки у цілому у підлітків і старшокласників [1, 4. 5. 6,]. Проте сьогодні ще недостатньо уваги приділено вивченню специфіки цілісної структури інтересів школярів цих вікових категорій та особливостей застосування взаємозв'язків між цими спонуканнями для оптимізації процесу цілеспрямованого формування пізнавальних мотивів поведінки. Аналізуючи змістовний бік сфери інтересів школярів, ми виходимо з відомих досліджень вікових особливостей підлітків та старшокласників, які є передумовою її розвитку.

У підлітковому віці з'являються нові пізнавальні мотиви, які обумовлені формуванням життєвої перспективи та професійного самовизначення. Базуючись

на навчальній мотивації, вони можуть виходити далеко за межі шкільної програми та набувати ознак самоосвіти, причому пізнавальні спонукання можуть бути привабливішими, ніж прагнення добре навчатися [4,5].

У старшому шкільному віці відбувається становлення світогляду юнака, адекватного, систематизованого світосприймання, що впливає на розвиток різнобічності та гармонійності його пізнавальних інтересів, які формуються під впливом вікових особливостей розвитку і навчально-виховного процесу. На фоні бурхливого особистісного розвитку змінюється мотиваційний комплекс і компоненти, які до нього входять: інтереси, потреби, ідеали. У цьому віці людина узагальнює цілі, які перед собою ставить, ієрархізує мотиви діяльності, що складає ядро ціннісних орієнтацій. Саме у юнацькому віці змінюється структура інтересів, старшокласника, яка формується на все життя. Ці зміни вивчалися багатьма психологами, а саме В. Хеннінгом, В. Г. Асєєвим, Г. І. Щукіною та ін. [1, 7, 10]. Вони визначили вплив даної структури на формування поглядів, ціннісних орієнтацій людини, її світогляду на вибір майбутніх перспектив.

Проте у сучасній психолого-педагогічній літературі недостатньо розглядаються теоретичні і практичні проблеми цілеспрямованого формування пізнавальних інтересів як основи самопізнання і саморозвитку підлітків та старшокласників. Особливої важливості при цьому набуває урахування тих мотиваційних утворень, які вже сформувалися на певному віковому етапі та утворили тісні взаємозв'язки, використовуючи які можна оптимізувати процес розвитку інтересів до певних галузей знань.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Аналіз психологічної літератури з питань системного підходу до вивчення реальних процесів поведінки людини вказує на те, що особистість характеризується активністю, діяльністю сутністю, яку обумовлюють її мотиви. Вони пронизують всі структурні новоутворення особистості, особливо її спрямованість, характер, емоції, здібності, психічні процеси. В свою чергу, саме особистісні новоутворення є втіленням деяких характеристик мотиваційної сфери, наприклад, динамічних якостей. Мотивація є вираженням сутності особистості і забезпечує взаємодію її з навколишнім середовищем і соціальними умовами.

Про вплив мотивації на діяльність говорять дослідження В.Г. Асєєва, Є.П. Ільїна, В.А. Семиченко та ін. [1, 6, 9]. Вони стверджують, що мотивація забезпечує вибірковість активності і спрямованість діяльності. Пізнавальна діяльність людини є певним сплавом інформаційних процесів і мотивації. Можна сказати, що мотивація виступає тим складним механізмом, який співвідносить вплив зовнішніх для особистості факторів активності з внутрішніми якостями і можливостями людини. У вітчизняній психології мотиваційна сфера особистості трактується як ієрархізована динамічна система потреб, мотивів, відношень, інтересів, структурованих на основі ядра провідних мотивів і обумовлених ними [4].

Особливе місце у цій системі займають інтереси, оскільки завдяки їм реалізується вибіркоче ставлення особистості до об'єкта пізнання. Це обумовлюється такими суттєвими характеристиками цього мотиваційного утворення, як його життєве значення та емоційна привабливість для людини [1, 6, 10]. Пізнавальні інтереси, таким чином, є не лише спонуканнями особистості до діяльності, а й важливою умовою її саморозвитку та самовдосконалення, оскільки саме вони забезпечують перехід від цікавості, обумовленої новизною предмета чи явища, до допитливості, а від неї – до заглиблення у сутність явища і, зрештою, до розв'язання проблеми [9].

У психолого – педагогічній літературі сьогодні широко і всебічно розглядається проблема сутності пізнавального інтересу (роботи Б.Г. Ананьєва, В.Г. Асєєва,

В.І.Ковальова та ін.). Питання розвитку пізнавальних інтересів у процесі навчання шкільної молоді та студентства досліджували М. І. Алексєєва, А. К. Маркова, Г. І. Щукіна, В. М. Вергасов, Є. П. Ільїн та ін. Ними окреслюються такі основні шляхи розвитку мотивації.

Перший з них полягає у прямому впливі викладача на мотиваційну сферу учнів з метою подальшої зміни їх поведінки [1]. Цей вплив може втілюватися у формі лекцій та бесід, пояснень чи розповідей. При цьому спричиняється вплив переважно на когнітивну сферу школярів, залишаючи поза увагою сферу безпосередніх практичних зусиль. Результатом у цьому випадку є прояви у учнів так званих « знаних » мотивів, які, проте, відіграють незначну активізуючу роль. Розуміючи суть тієї чи іншої сфери знань і її значущість, школярі, проте, не відчують її привабливості чи життєвої необхідності.

Тому з точки зору теорії мотивації навчання дітей та дорослих, попередній шлях слід органічно поєднувати з методами та прийомами, які забезпечують включення підлітків та старшокласників у такі різновиди спеціально організованої навчально-виховної діяльності, які б створювали умови для формування пізнавальної мотивації. Значну роль при цьому відіграє інтерактивне навчання. Воно базується на принципі взаємодії у процесі пізнання і є потужним засобом активізації пізнавальних інтересів молоді.

Основними характеристиками інтерактивного навчання є те, що воно передбачає роботу викладача не з окремим індивідом, а з групою взаємодіючих особистостей, які стимулюють і активізують мисленнєву діяльність один одного. Це – модель спілкування особистостей у реальній спільній творчій діяльності, спрямованій на розв'язання завдань пошукового, проблемного характеру (досить часто у ситуаціях змагання, суперництва тощо). Цей шлях може реалізуватися у вигляді ділових та рольових ігор, дискусій, конференцій, тренінгів [1,2,3,8]. Такі форми спричиняють потужний вплив водночас на свідомість особистості, її емоційну та практичну сферу, сприяючи формуванню дієвих мотивів освоєння знань.

Жоден з цих шляхів неможливо абсолютизувати. Їх поєднання при оптимальній організації навчального процесу дозволяє добитися розвитку інтересу до певної галузі знань, використовуючи складну цілісну структуру пізнавальної мотивації особистості.

Метою статті стало вивчення особливостей структури пізнавальних інтересів у підлітковому та старшому шкільному віці, їх типових взаємозв'язків з навчальною мотивацією та окреслення шляхів розвитку пізнавального інтересу до психології у школярів на основі їх активної взаємодії у навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення особливостей пізнавальних інтересів у підлітковому та старшому шкільному віці нами було досліджено вибірку із 202 осіб ряду шкіл м. Полтави віком 14 – 17 років. Методика дослідження структури пізнавальних інтересів, запропонована В. Хеннігом, мала метою виявити особливості головних і другорядних пізнавальних інтересів молоді серед 17 напрямків знань та їх типових для певної вікової категорії взаємозв'язків [7]. Методика дослідження структури мотивів навчальної діяльності (В. А. Семиченко) та анкетування учнів дозволили виявити специфіку суб'єктивної значущості для підлітків і старшокласників їх пізнавальних спонукань, які формуються безпосередньо у навчальному процесі.

Отримані результати дозволили виявити особливості сфери пізнавальних інтересів підлітків та старшокласників. Для цього ми можемо порівняти позиції провідних інтересів у досліджуваних нами вибірках. Для учнів обох вікових категорій характерний Інтерес до подорожей (його обрали відповідно 38 %

підлітків та 35 % старшокласників). У дівчат обох вікових груп цей інтерес насамперед пов'язаний з танцями, біологією, мораллю, географією, а у хлопців з фізикою, спортом, технікою і також мораллю і психологією. Інтерес до питань моралі присутній у всіх групах. У дівчат він є провідним і у 14–15 років, і у 17–18 років (відповідно 38% та 36 % виборів). Центральне положення у структурі інтересів хлопців, він займає лише у 17–18 років (у 32 % виборів), що свідчить про зростання їх тенденції до самостійності. Варто зазначити, що з віком зростання зв'язків важливого для юнацтва інтересу до моралі сприяє підвищенню уваги молоді до моральної сторони різних сфер життя. У той же час, інтерес до моди є головним інтересом дівчат в обох вікових групах, а для всіх хлопців без виключення він є слабким. Інтерес до техніки тісно пов'язаний у молоді із статевою належністю. Таким чином, результати, отримані за допомогою методики В. Хенніга, дозволяють нам зробити глибокий якісний аналіз структури пізнавальних інтересів різних вікових груп. Так, кількість значущих, провідних для школярів інтересів дещо менша у юнаків (особливо у дівчат), ніж у підлітків. Це свідчить про тенденцію до певної « кристалізації» сфери інтересів старшокласників, тоді як підлітки схильні до розширення кола захоплень, часто ситуативних. Разом з тим спостерігається тенденція до збільшення взаємозв'язків провідних інтересів юнацтва з другорядними пізнавальними мотивами порівняно з учнями підліткового віку. Це означає, що старшокласники намагаються прослідкувати цікаві для них явища у різних ситуаціях, умовах, знайти їх витоки та пояснення різноманітності їх проявів у природі чи суспільстві.

Особливої уваги заслуговує інтерес до психології, оскільки саме він відкриває широкі можливості до самопізнання та саморегуляції поведінки школярів. Він є провідним у дівчат 9 і 11 класів і у хлопців 11 класу. З віком зростають зв'язки цього інтересу з іншими у загальній структурі. Так, у дівчат-підлітків інтерес до психології пов'язаний з подорожами, кіно, літературою і модою, а у старшокласниць з біологією, мораллю, модою, літературою, і інтересом до теорії пізнання. Розширюється кількість подібних взаємозв'язків і у хлопців. У підлітковому віці їх інтерес до психології пов'язаний лише з технікою, мораллю і подорожами, а у юнаків ми бачимо відповідно 6 зв'язків, три з яких мають новий напрямок (географія, біологія, література, техніка, подорожі, мораль). Ці взаємозв'язки можна реалізувати у навчально- виховному процесі при цілеспрямованому розвитку спонукань до освоєння психологічних знань. Так, наприклад, у хлопців і дівчат 14–15 років є сильними зв'язки інтересу до психології та подорожей. З метою підвищення інтересу до психології доцільно включати молодь у пізнавальну діяльність, спрямовану на вивчення психологічних характеристик різних народів, великих етнічних груп, основ національних традицій, обрядів, тощо. При цьому суттєвим фактором є залучення підлітків до вікторин та читачьких конференцій, що передбачають знайомство з етнопсихологічними дослідженнями та іншою спеціальною літературою. Окрім цього, для дівчат та хлопців - підлітків суттєвими є мотиви навчальної діяльності, які уже склалися протягом їх попереднього вікового розвитку. Це, насамперед, комунікативні та позиційні мотиви, а також спонукання, пов'язані з загальносоціальними цінностями. Отже, при організації виховних заходів вищевказаного змісту для хлопців – підлітків варто підкреслювати значущість взаємозв'язку їх провідних інтересів з реалізацією можливостей оптимізації різнопланового спілкування підлітків з оточуючими. Так, наприклад, розвиваючи тематику на основі зв'язку інтересу до психології та моралі, доцільно обирати проблеми для обговорення та ділових ігор, які б стосувалися типових для підлітків комунікативних ситуацій (наприклад, етичні аспекти подолання міжособистісних конфліктів або дотримання правил поведінки

у значущих для школярів умовах та обставинах). Для дівчат цього – ж віку при огляді проблем взаємозв'язку інтересів до психології та моди у ході виховного процесу варто наголошувати на можливостях моди для забезпечення перцептивної сторони взаємодії спілкування, тощо.

Пізнавальні інтереси шкільної молоді не можна розглядати окремо від типової для учнів кожної вікової категорії мотивації навчання. Так, для учнів – підлітків превалюючими мотивами навчальної діяльності виявилися комунікативні та позиційні (відповідно у 51% та 47 % досліджуваних), а також навчально-пізнавальні (у 38 % випадків) спонукання. Окрім цього, досить суттєвими для них є мотиви ситуативні (уникнення неприємностей) та соціально-ціннісні. Для старшокласників більш значущими є професійно-ціннісні мотиви навчальної діяльності (у 62 % опитуваних), мотивація самовиховання (49 %). Позиційні та навчально-пізнавальні мотиви залишаються для них не менш важливими, ніж у підлітковому віці. Тому при розвитку їх інтересу до психології можна використати професійну мотивацію навчання у поєднанні з взаємозв'язком пізнавальних спонукань до освоєння психологічних знань та техніки. Наприклад, у виховній роботі з юнаками важливо розкривати такі аспекти технічної діяльності, як загальну психологічну характеристику професій технономічного типу, психологічну характеристику типу діяльності людини у системі "людина" – "машина"; зв'язок конструювання технічних новинок з психологічними можливостями людини та інше.

Отже, при цілеспрямованому формуванні інтересів до окремих галузей знань, зокрема до психології, необхідно акцентувати увагу школярів різних вікових категорій на тих аспектах мотивів, які є найсуттєвішими для них внаслідок особливостей вікового розвитку.

Перспективи подальших розвідок. Аналіз проблеми свідчить про важливість застосування інтерактивних методів у навчальній та вихованій роботі з підлітками і старшокласниками для формування такої пізнавальної мотивації школярів, яка забезпечувала б ефективність їх особистісного та професійного зростання. Саме навчальна діяльність з застосуванням інтерактивних методів дозволяє залучити шкільну молодь до взаємодії у розв'язанні життєво та професійно значущих ситуацій, створює умови не лише для підвищення мисленнєвої активності кожного, а й сприяє формуванню їх орієнтації на досягнення колективного результату. При цьому слід зважати на те, що активізація пізнавальної мотивації у сфері психологічних знань, актуальних для соціалізації молоді, може бути суттєво підвищена завдяки врахуванню інших, уже сформованих інтересів школярів. Подальший пошук можливостей застосування інтерактивних методів у ході організації навчальної та виховної роботи на основі взаємозв'язку значущих для учнів різних вікових категорій мотиваційних утворень може стати запорукою підвищення їх інтересу до певної галузі знань та усвідомлення її необхідності для подальшого саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г.Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 158с.
2. Бадмаев Б.Ц. Методика преподавания психологии / Борис Циренович Бадмаев. – М.: Владос, 1999. – 304 с.
3. Балаев А.А. Активные методы обучения / А. А. Балаев. – М.: Профиздат, 1996 – 96 с.
4. Божович Л.И. Избранные психологические труды : Проблемы формирования личности / Лидия Ильинична Божович. – М. : МПА, 1995. – 212 с.
5. Забродський М.М. Вікова психологія / М.М. Забродський – К. : МАУП, 1998. – 92 с.

6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. – СПб: Питер, 2003. – 512 с.
7. Исследование проблем молодежи в ГДР / [ред.А.В. Северцев]. – М.: Прогресс, 1976. – С.405 – 444.
8. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання/ Олена Пометун . – К.: Шкільний світ, 2007. – 112 с. (Б – ка « Шк. світу»).
9. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека / Валентина Анатольевна Семиченко. – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.
10. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования интересов учащихся / Галина Ивановна Щукина. – М. : Педагогика, 1988. –203 с.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2017 р.

КАЛЮЖНАЯ Ю.

Полтавский национальный педагогический университет имени В. Г. Короленко, Украина

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ПОДРОСТКОВ И СТАРШЕКЛАСНИКОВ

В статье рассматривается проблема развития познавательных интересов школьной молодежи в контексте возрастного развития с учетом структуры познавательной мотивации в целом. Анализируются результаты эмпирического исследования структуры интересов учащейся молодежи, их взаимосвязи с учебной мотивацией и указываются методические средства развития стремления к усвоению знаний в подростковом и старшем школьном возрасте.

Ключевые слова: личность, потребности, мотивация, познавательный интерес, структура интересов, методические средства развития интересов, активные методы обучения

KALIUZHNA YU.

Poltava National Pedagogical University named after V. H. Korolenko, Ukraine

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF TEENAGERS' AND SENIOR SCHOOL PUPILS' COGNITIVE INTERESTS

The problem of personality socialization is getting more urgent in terms of increasing society modernization and market economy growth. Only the person able to transform his / her thinking and master easily the other fields of knowledge can get employed in case of growing competition. Such behavior is possible only with the wide range of personality's cognitive interests, providing active life attitude.

The given article considers the problem of the development of schoolchildren's interests in different spheres in terms of their age development and cognitive motivation structure in general. The main differences of teenagers' and senior school pupils' cognitive urges are studied. This trend concerns the reduction of leading interests and the growth of their correlation with the other ones. It indicates the determination of the cognition priorities and their integration into the creation of the integral world picture by the senior pupils. The results of the empirical studies of the school youth interest structure, its correlation with training motivation are analysed. Methodical means of the development of their urge towards knowledge acquisition by teenagers and senior pupils are outlined. The opportunities for interactive training application are stressed. The uses of these means are considered by the example of the direct development of the interest in psychological knowledge at teenagers and senior pupils.

Keywords: personality, needs, motivation, cognitive interest, interest structure, methodical means of interest development, active training methods.